

עם הספר

היסטוריה או דמוגרפיה?

ישראל פרידין

Tudor Parfitt, *The Jews in Palestine 1800-1882*, London 1987 (Royal Historical Society Studies in History, 52).

— אינם מופיעים בו, כגון ספרה של גליה ירדני על העיתונות העברית בארץ-ישראל,² שראה אור בשנת 1969, וספרים רבים נוספים.³ גם הספרים הנזכרים השימוש בהם אינו שלם ואינו ממצה את העולה מהם לענייניו של הספר. למשל, מחקרו החשוב של א"ר מלאכי על 'היישוב הישן'⁴ מצוטט לראשונה בעמ' 53 בספר, ואין פארפיט עושה בו שימוש כלל בפרק על ירושלים. בפרק על כפרי הגליל אין כלל התייחסות למחקרו של בן-צבי על-אף שהוא מופיע בביבליוגרפיה.⁵

המחבר מרבה להזכיר את מיפקדי מונטיפיורי. פרדוקסלית ואופיינית היא העובדה שהערך 'מיפקדי מונטיפיורי' במפתח גדול מהערך 'מונטיפיורי' עצמו (דרך אגב, לעהרן, ראש אגודת הפקוא"מ ויריבו הגדול של מונטיפיורי, אינו נזכר כלל במפתח). ואולם השימוש בנתוני המיפקדים אינו שיטתי. למשל המיפקד משנת 1875 נזכר ביחס

ראוי לברך את המחבר על התעניינותו בתולדות היישוב בארץ-ישראל במאה הי"ט, שכן על-אף שהעיסוק בחקר היישוב בתקופה זו הפך לתופעה רווחת זה לא כבר, הרי עיסוקם של חוקרים מחוץ-לארץ, שאינם מבני ברית, בתחום זה עדיין נדיר. ספר זה מצטרף ליכול הגדול של ספרים הרואים אור בחמש-עשרה השנים האחרונות בנושא שהיה זנוח למדי לפני כן.

הספר מתבסס על עבודת דוקטור שהשלים המחבר בשנת 1975, אך למרבה הצער לא ערך המחבר את עבודתו, ואין בה אפוא ביטוי להתקדמות הרבה שחלה במחקר מאמצע שנות השבעים. בין היתר, לא נזכרים בספרו מאמרים שראו אור בכתבי-עת מדעיים ישראליים בעשור האחרון, להר-ציא אחד ממאמריו של המחבר עצמו.¹ יתרה מזאת, גם מחקרים ומקורות חשובים מאוד, שפורסמו קודם לשנת 1975 — ובכללם כאלה שלא נכתבו בעברית

1 ט' פארפיט, 'הקונסוליה הצרפתית והיישוב היהודי בארץ-ישראל במאה הי"ט', קתדרה, 5 (תשרי תשל"ח), עמ' 109-144.

2 ג' ירדני, העתונות העברית בארץ-ישראל בשנים 1863-1904, תל-אביב תשכ"ט.

3 מכל עשרות עבודותיו של פנחס גרייבסקי מוזכרים רק שניים. איגרות הפקידים והאמרכלים, שפורסמו על-ידי ריבלין וב' ריבלין בשנים תשכ"ה ותשל"ל, אינן נזכרות

כלל. כמו-כן לא נעשה שימוש בחומר הארכיוני הרב המצוי כבר שנים לא מעטות, עומד לרשות החוקרים, ומשמש בסיס עיקרי לעבודות רבות שנכתבו בעשרים השנים האחרונות בארץ ובחוץ-לארץ.

4 א"ר מלאכי, פרקים בתולדות היישוב הישן, תל-אביב תשל"א.

5 'בן-צבי, ארץ-ישראל ויישובה בימי השלטון העותמני, ירושלים תשט"ו, עמ' 299-314.

דומות. פגם חמור במיוחד נמצא בטבלה על אוכלוסיית צפת בשנת 1812 (עמ' 75). פארפיט מציין שם, בהסתמך על בורקהרדט, כי אוכלוסיית צפת היהודית מנתה 750 נפש מתוך 3,000 תושבי העיר. ליבר, המסתמך אף הוא על אותו מקור, מצטט נכונה מספרו של בורקהרדט, כי בצפת היו 600 בתים, ו-150 מהם היו שייכים לבתי-אב יהודיים.⁹ פארפיט סבור כי משפחה מנתה 5 נפשות בממוצע (שם),¹⁰ אך דעה זו נתונה במחלוקת בין החוקרים. מכל מקום, בקביעת היקף אוכלוסיית צפת מסתמך פארפיט באופן סמוי ולא מפורש על הנחתו בדבר גודל המשפחה, והדבר עלול להטעות את הקורא. חלק גדול מדי של הפרק על יפו מוקדש לשאלת ה'חרם' של ההתיישבות היהודית ביפו. המחבר קושר את עליית ההתיישבות ביפו עם עליית מעמדו של נמל יפו, אך אינו מזכיר את עליית ענף הפרדסנות במקום.¹¹ כמו כן אין הוא שם לב ל'מהפכה האשכנזית' ביישובה של יפו ולגורמיה. האשכנזים לא ישבו כמעט ביפו בשנות השבעים. בשנת 1872 היו ביפו 400 יהודים מהם 320 ספרדים; בשנת 1891 היו 2,700, מהם 1,600 אשכנזים.¹² קביעתו של המחבר כי בסוף שנות השבעים ובתחילת שנות השמונים הגיעה ליפו הגירה בעלת אופי יותר חילוני (עמ' 93) אינה מדויקת אלא אם נסביר שכונתו שההגירה היתה פחות אידיאולוגית ופחות אליטיסטית.¹³ אך גם אז יש לומר כי התהליך החל כ-30 שנה קודם לכן, ולא הצטמצם בהגירה ליפו בלבד.

לירושלים (בלבד), ואילו לגבי חברון נכתב שהמפקד נערך בשנת 1874 (עמ' 50), ולגבי צפת וטבריה המפקד אינו נזכר כלל (ראה עמ' 76, 88). בצפת, לפי פארפיט, לא נערכו מפקדים בשנים 1849, 1856 ו-1866 (עמ' 76). ירושלים אינה מופיעה במפקד 1849 (עמ' 35). לגבי חברון מפקד 1839 נזכר כאילו נערך בשנת 1837 (עמ' 49), ומפקד 1849 אינו נזכר כלל, ואילו לגבי יפו, הוקדם מפקד 1849 לשנת 1845 (עמ' 95).

המחבר מביא בטבלה את הנתונים על אוכלוסיית יפו (עמ' 95-96). המקור הראשון לנתונים המובאים שם הוא זצן (Seetzen), שביקר ביפו בשנת 1806, אך הוא אינו נזכר משום מה ברשימה הביבליוגרפית. המקור השני הוא וילסון, שנתוניו הם משנת 1820. במחקר שפרסמה כשנתיים לפני פרסום ספרו של פארפיט הביאה רות קרק רשימה נכבדה של מקורות נוספים לעניין אוכלוסיית יפו למן שנת 1800, ובכללם: לייט (1814), טורנר (1815), בקינגהם (1816), ריצ'רדסון (1818) ואחרים.⁶ מפתיע ביותר שליט, ריצ'רדסון וטורנר נזכרים בביבליוגרפיה של פארפיט, ואילו ספרו של בקינגהם, שיצא לאור בלונדון בשנת 1825, אינו נזכר שם. לאוכלוסיית יפו בשנים 1865-1872 נזכרים אצל פארפיט רק 4 מקורות, בעוד אצל קרק מובאים לא פחות מ-15 מקורות שונים (ראה להלן, נספח).⁷ השוואת הנתונים שמביא פארפיט על אוכלוסיית צפת עם עבודתו של שרמן ליבר, שעשה מחקר בדמוגרפיה של יהודי צפת בין השנים 1800-1839,⁸ תוביל אותנו למסקנות

- 6 רות קרק, יפו 1799-1917, ירושלים תשמ"ה, עמ' 126.
- 7 קרק (שם), עמ' 129-130. ראה נספח משווה.
- 8 ש' ליבר, 'התפתחותה של האוכלוסייה היהודית בצפת 1800-1839', קתדרה, 46 (טבת תשמ"ח), עמ' 13-45.
- 9 ליבר (שם), עמ' 22-23.
- 10 זהו חלק מן הביקורת על מאמרו של ליבר; והשווה א' מורגנשטרן, 'יהודי צפת 1800-1839 — מספרים ואומד'נים', קתדרה, 49 (תשרי תשמ"ט), עמ' 162.
- 11 על עליית ענף הפרדסנות והשלכותיה ראה: י' ברטל, 'לראשית הקהילה האשכנזית ביפו במאה התשע-עשרה', שלם, ג (תשמ"א), עמ' 351. פיתוח הענף לא היה מוגבל
- 12 י' ברטל (שם), עמ' 352, 360-361; קרק (לעיל, הערה 6), עמ' 131, 162.
- 13 השווה: י' ברטל, 'יהודי מזרח אירופה וארץ-ישראל (1777-1881)', קתדרה, 16 (תמוז תש"ם), עמ' 3-13; הנ"ל (לעיל, הערה 11), עמ' 360-361.

יתרה מזאת, הוא מפרט את כל המקומות שבהם נערכו מיפקדי מונטיפיורי למעט אחד, הג'רמק, הנזכר במיפקד של 1839, ואשר בו ניסה ישראל ב"ק לנקוט יוזמה חקלאית. אפשר שהשמת פרטים אלה, הסוטים מבחינה חברתית-כלכלית ואידיאולוגית מן הסטריאוטיפ של 'היישוב הישן', אינה השמטה מקרית.¹⁴

ומלה אתרונה על הסגנון. הספר מלא וגדוש ציטטות ארוכות ולא תמיד חשובות. העברתן להערת היתרה עושה חסד עם הקורא, ולא היתה פוגעת ברמת הספר, בבחינת זה נהנה וזה אינו חסר.

על-פי היקף הספר ומהותו ראויה היתה לו כותרת כגון 'מגמות דמוגרפיות אצל יהודי ארץ-ישראל בשנים 1800-1882'. שכן המחבר מרבה לעסוק בענין זה וממעט לעסוק בתחומים אחרים. אין כאן לא התפתחות תרבותית ולא ניתוח כללי חברתי של היישוב היהודי בארץ-ישראל בתקופה הנדונה, אין מוסדות, אין אישים; כמעט אין דבר מלבד מספרים. היישוב בארץ-ישראל באותה תקופה מצטייר כחברה מונוליתית, מרוכז בעיקר ב'ארבע ארצות הקודש', ומתקיים מן החלוקה. פארפיט אינו מזכיר את יוזמות ההתיישבות של 'היישוב הישן' בגיא-אוני ובפתח-תקוה ואף לא את ייסוד מקווה-ישראל.

נספח: אוכלוסיית יפו 1865-1872, לפי שני מקורות א. לפי ט' פרפיט

Year	Number of Jews	Ashkenazi	Sefardi	Total population	Source
1865				10000	A.E., Jérusalem, Direction Politique, no. 164, G. Laffon to Minister, Jérusalem, 22 November 1865.
1865	c. 500			11-12000	D. Delpuget, <i>Les Juifs d'Alexandrie, de Jaffa et de Jérusalem en 1865</i> (Bordeaux, 1866), p. 21.
1872	1500				<i>Alliance Israelite Universelle, Bulletin Mensuel</i> , (1870 - 1872), 2° Sem., 1872, p. 31.
1876	1200				A. M. Luncz, <i>Yerushalayim</i> , i, German section, pp. 34, 48.
1876	400			6185	Conder & Kitchener, ii, p. 254.
1877	600				Neumann, p. 365.
1881	1000				Ya'ari, <i>Zikhronot</i> , p. 368.
1882	1300				Deunard, p. 25.

הקודש; והעמדה המסורתית בעלת המגמה הלאומית, שראתה בהתיישבות חקלאית בארץ-ישראל ראשית הדרך המשיחית לגאולת הארץ, כפי שבאה לביטוי בהתיישבות בגיא-אוני ובפתח-תקוה. לדעתי ניתן להוסיף אף עמדה רביעית, עמדתו של הרב עקיבא יוסף שלזינגר. ראה מאמרי, 'הרב עקיבא יוסף שלזינגר ו"חברת ישוב הארץ הקדושה" תרל"ו (1876)', שלם, ו (בהכנה).

14 והשווה: ש' אטינגר ו' ברטל, 'שורשי היישוב החדש בארץ-ישראל', מ' אליאב (עורך), ספר העלייה הראשונה, ירושלים תשמ"ב, עמ' 10. אטינגר וברטל מונים 3 עמדות עיקריות שרווחו בשנות השישים והשבעים בשאלות ההתיישבות החקלאית היהודית בארץ-ישראל: העמדה המשכילית הפילנתרופית, שלאורה נוסדה מקווה-ישראל, העמדה האורתודוקסית, שהתנגדה לשינוי מקורות הפרנסה ובאה לידי ביטוי ב'ארבע ארצות

ב. לפי ר' קרק

שנה	מקור ועמוד	סך-הכל אוכלוסייה	מוסלמים	נוצרים	יהודים	הערות
1865	קונס. צרפת, 23.7.1865	15,000				
1866	מורי, 1866, 273	5,000	3,850	1,000	150	לפי רסגר
1866	ריטר, 1866, 259	3,000-2,000				לפי וילסון
1866	ריטר, 1866, 259	5,000				כ-26 מש'
1866	דלפוגה, 1866, 21	11-12,000				65 משפ' אותן הוא מכפיל ב-6.15
1866	שולמן, תרכ"ו, 4				400	
1868	נלסון, 1868, 2-1	כ-4,000	כ-1/4			מתיישבים אמריקנים
1868	סויפט, 1868, 195-196	כ-5,000	כ-1,000			
1868	אשוורת, 1869, 42	כ-5,000				כולל פרברים
1868	ראסל, 1869, 330-328	15,000				לפי ויטני
1869	פורטר, 1869, 225	כ-5,000	3,850	כ-1,000	150	סגן הקונסול
1869	קונס. אמריק., דצמבר 1869	12,000	6,500	4,000	1,500	האמריקני ביפו
1869	ליריק, 1869, 21	6,185	4,300	1,485	400	350 לאטינים, 10 פרוטסטנטים, 10 ארמנים, 375 קאתולים יוונים, 700 יוונים אורתודוקסים, 205 טמפלרים, 50 מארונים
1870	ויטני, 1871, 198	15,000-4,000				בקרוב אוכלוסיית העיר פליטים ונוודים מכל העולם
1870	קונסוליה אמריקנית 30.9.1870	12,000 כולל הגנים	6,300	4,200	1,500	נוצרים יוונים — 2,500 קאתולים — 1,500 זרים — 200 (אמריקנים 16, אנגלים 4; גרמנים — 50, יוונים צרפתים ויהודים אוסטרים 130 רק מיספרי בתים
1871	הרטמן, 1883, 136	1,131	865	266		
1872	מזל, תרצ"ט, 142				120	
1873	מאנינג, 1874, 11	4,000			600	
1875	לונץ, 1891, 63-67	8,000				
1876	סוצין, 130	כ-8,000	6,120	1,880		לפי סקר, שם, אינו